

Historia

Terytorium 3. dzielnicy dość dobrze koresponduje z obszarem „Marais”, wyznaczonym w XVIII wieku. W jego granicach bulwary rozciągają się na zachód do rue du Temple i na południe do rue des Haudriettes, des Quatre Fils, de la Perle, du Parc Royal i Saint-Gilles. Prawdą jest, że jako zespół historyczny i monumentalny, Marais, które znamy dzisiaj, rozciąga się na Sekwanę, czyli na 3. i 4. okręg.

Po tym, jak Sekwana obrała kurs, który znamy, ramię, które przeszło na północ, u podnóża wzgórz Belleville i Montmartre, zostało zasypane i utworzyło pas mokradeł. Zostały one skrzyżowane od czasów prehistorycznych i przedhistorycznych przez kilka głównych osi komunikacji. W regionie, który nas dotyczy, rue Saint-Martin i rue Saint-Antoine pojawiły się bardzo wcześnie, a następnie w XIII wieku rue du Temple, a ta promienna sieć dróg została stopniowo zaludniona na „kopcach” Saint-Jacques de la Boucherie, Saint-Gervais i Saint-Merry, następnie Saint-Paul w VI wieku i być może Saint-Martin des Champs.

W 879 roku cesarz Karol Łysy (**Charles II le Chauve**)* podarował opactwu Sainte-Opportune bagna, po czym wyalienował ich część na grunty orne. Ziemie te zostały przekształcone w „marais”, specyficznie paryskie słowo używane do ubiegłego wieku na określenie upraw warzyw i roślin aromatycznych, których potrzebował rosnący Paryż. Pod koniec średniowiecza wiele z tych „marais” obsadzono drzewami owocowymi. Za murami pojawiły się gminy *de Saint-Martin, du Temple* i *de Saint-Laurent*, które częściowo przetrwały do XVIII wieku między murami Karola V, przekształcanymi następnie w bulwary i przedmieścia Paryża.

U źródeł tego podboju bagien i ich populacji znajdujemy, podobnie jak w średniowiecznej Francji, instytucje religijne, a wśród nich *Saint-Martin des Champs* i *Maison du Temple*.

Saint-Martin et Saint-Nicolas des Champs

Według św. Grzegorza z Tours, termin Saint-Martin został najpierw nadany oratorium wzniesionemu w mieście w miejscu cudu św. Marcina z Tours, a następnie kaplicy, której lokalizacja odpowiadałaby *Saint-Jacques de la Boucherie*, które to zostało zniszczone przez Normanów.

Założenie klasztoru *Saint-Martin des Champs* sięga co najmniej Henryka I (**Henri Ier**)**. Król obdarzył ich ziemiami i różnymi dobrami; w 1094 roku biskup Paryża powiększył te majątki, a dwa lata później Gauer Payen, wicehrabia de Meulan i jego żona przekazali opactwu kościół i posiadane przez nich ziemie na Montmartre, które Ludwik VII (**Louis VII le Jeune**)*** wymienił w 1133 roku na stworzenie słynnego opactwa kobiet, naprzeciw *Église Saint-Denis de la Chartre*, etapu pielgrzymki Saint-Denis, która w ten sposób przyniosła dobre dochody *Saint-Martin des Champs*.

Już w 1060 roku opactwo otrzymało „immunitet”, potwierdzony przez Ludwika VI (**Louis VI le Gros**)****i Ludwika VII, który gwarantował terytorium *Saint Martin* przed jakąkolwiek interwencją policji królewskiej i wymiaru sprawiedliwości.

---

* Charles II le Chauve – Karol II Łysy (823 – 877), król zachodniofrankijski od 843r., król Italii od 876r., cesarz rzymski od 875r., syn Ludwika I Pobożnego.

** Henri Ier – Henryk I – Kól Franków w latach 1031-1060 (koregent do 1027), książe Burgundii (1016-1032). Syn Roberta II Pobożnego i Konstancji Prowansalskiej

*** Louis VII le Jeune – Ludwik VII – (1120 – 1180), król Francji od 1131 roku. Początkowo koregent ojca. Samodzielny władca w latach 1137–1180. Syn Ludwika VI, i Adelajdy z Maurienne, córki Humberta II Grubego, hrabiego Sabaudii.

**** Louis VI – Ludwik VI – (1081 – 1137) – znany jako „le Gros” lub „le Batailleur” Król Franków (Francji) w latach 1108-1137 koronowany w 1108 w Orleanie; hrabia Vexin. Syn Filipa I z dynastii Kapetyngów.

W 1079 roku Filip I (**Philippe Ier**)* przekazał potężne opactwo **Cluny Saint-Martin des Champs**, które stało się klasztorem królewskim i było „trzecią córką Cluny” (*troisième fille de Cluny*).

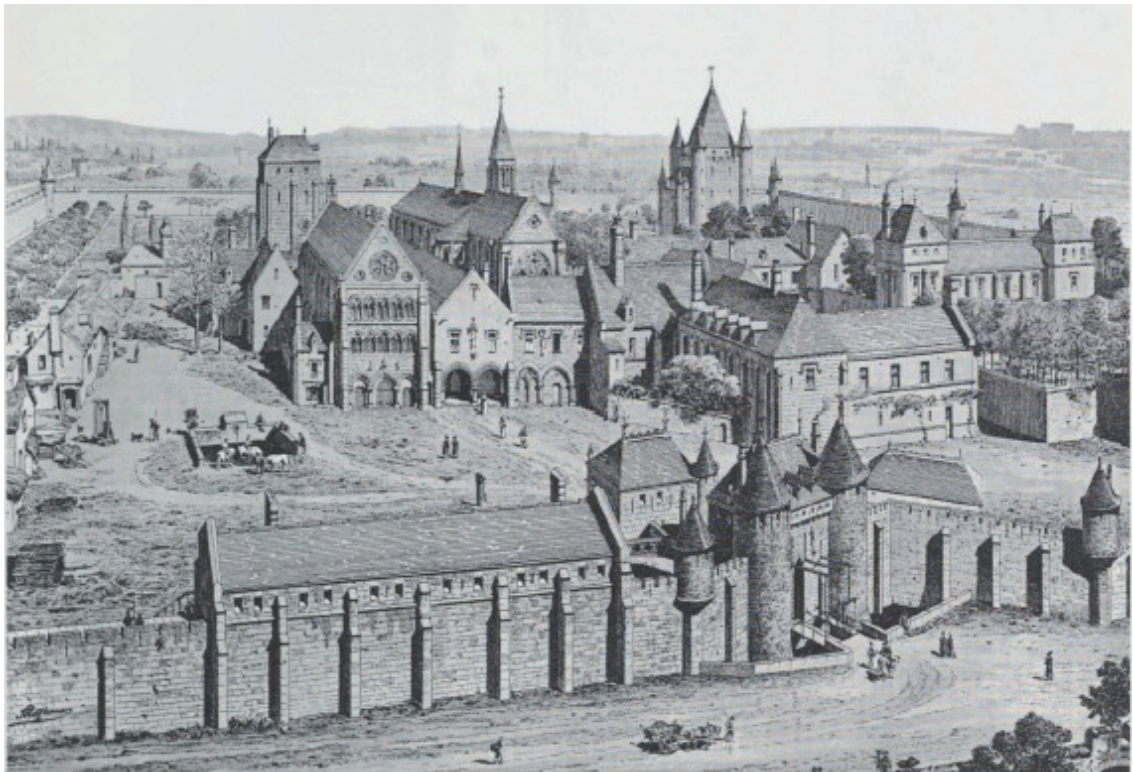
Już w 1060 roku *Saint-Martin des Champs* był otoczony murem. W XII i XIII wieku klauzura została powiększona i przerobiona. Oprócz zabudowań klasztornych *Saint-Martin* posiadał szpital dla pielgrzymów i ubogich, więzienie, salę wymiaru sprawiedliwości oraz kaplice, z których jedna, pod wezwaniem św. Miłkołaja, służyła gospodarzom i służbie klauzury.

W związku ze wzrostem zaludnienia, w 1184 roku utworzono parafię, a w 1231 roku powstał nowy cmentarz. W XV i ponownie w XVI wieku kościół musiał zostać powiększony, a główne wejście do *Saint-Martin des Champs* zostało przeniesione około 1575 roku na rue Saint-Martin.

La maison du Temple

L'ordre du Temple, założono w 1118 roku przez Huguesa de Payensa, Geoffroya de Saint-Omera i siedmiu towarzyszy Godefroy de Bouillon, któremu św. Bernard przekazał swoje rządy na soborze w Troi w 1124 roku. Główny cel zakonu to ochrona chrześcijan z Ziemi Świętej i walka z „niewiernymi”. Zakon uwolnił się od władzy doczesnej do tego stopnia, że jego rycerzy mógł osądzić tylko Papież. Jako zakon wojowników, wyróżniał się w podboju, a następnie w obronie chrześcijańskich królestw Wschodu, gdzie

* Philippe Ier – Filip I – (1052 – 1108), król zachodnich Franków w latach 1060-1108, koregent do 1059 roku. Syn Henryka I i Anny Kijowskiej. Za panowania Filipa I miały miejsce dwa duże wydarzenia dla Francji. Pierwszym była wyprawa wojenna księcia Normandii – Wilhelma przez kanał La Manche i podbicie Anglii, po walnej bitwie pod Hastings (1066 r.). Drugim wydarzeniem, zbojkotowanym przez króla Filipa I, który był wówczas obłożony ekskomuniką, była I wyprawa krzyżowa, zorganizowana przez papieża Urbana II, do Ziemi Świętej i Jerozolimy, w której liczny udział wzięło rycerstwo francuskie.

*Enclos du Temple z około 1450 r. Starożytnego kościoła strzeże wieża Cezara (tour de César).
W tle, enceinte de Charles V. Ogródzenie to łączy na wschodzie Bastylię, a następnie Sekwanę.*

3. dzielnica Paryża

zdobył tak wielką władzę, że stanął przeciwko zakonowi joannitów i samym książąt chrześcijańskich.

W 1143 roku zakon założył swój dom w Paryżu. Być może pierwotnie znajdował się w pobliżu Sekwany, jednak część *Église du Temple au Marais*, która zniknęła, ale którą znamy z dokumentów, może być datowana na połowę XII wieku.

Podobnie jak *Saint-Martin*, *Temple* otrzymywała liczne darowizny. Otoczone było ogrodzeniem i bronione przez tzw. Wieżę Cezara (*tour dite de César*) oraz słynny loch wysoki na około 50 metrów, otoczony czterema basztami, a następnie pięcią, zwaną „małą wieżą” (*petite tour*).

Ta twierdza, którą niewola Ludwika XVI (**Louis XVI le Roi-Martyr**)* miała rozslawić, miała studnię, młyn, piec i kaplicę, a zatem mogła wystarczyć na wypadek wojny. W klauzurze oprócz kościoła i dwóch wież znajdowały się budynki niezbędne do życia monastycznego i laikatu w służbie zakonnej: krużganek, dormitoria, refektarz, kapitularz, baliwick itp., oddzielone dziedzińcami i otoczone wieloma uprawnymi przestrzeniami.

Świątynia stopniowo tworzyła zespół budynków o takim znaczeniu, że to właśnie on, Edward III (**Edward III of England**)**, wolał od Pałacu, dla siebie i swojego dworu, kiedy przybył do Paryża w 1254 roku.

W XIII wieku królowie i wiele osób prywatnych zdeponowało w świątyni swoje skarby. Twierdza ta, z dala od Paryża, gościła nawet Philippe le Bel w 1306 roku, aby chronić go przed niepokojami społecznymi. Dopóki trwała okupacja Ziemi Świętej, *Maison de Paris*, podobnie jak wszyscy na Zachodzie, przyjmował tylko tyle osób, ile było konieczne. Hierarchia domu składała się ze specjalnego mistrza Paryża, komendanta, kasztelana, kapelana, pielęgniarki...

* Louis XVI le Roi-Martyr, Louis August de Bourbon – Ludwik XVI, Ludwik Ostatni, Obywatel Louis Capet – (1754 – 1793), książę de Berry, następnie delfin de Viennois, ostatecznie król Francji i Nawarry od 1774 do 1792. Syn Ludwika Ferdynanda Burbona i Marii Józefy Wettyn. Wnuk Ludwika XV i Marii Leszczyńskiej (prawnuke króla Polski – Stanisława Leszczyńskiego oraz króla Polski – Augusta III. Jego żoną była Maria Antonina. Lata panowania Ludwika XVI to czasy wielkich problemów gospodarczo – finansowych państwa.

** Edward III of England (Édouard III d'Angleterre) – Edward III – (1312 – 1377) – najstarszy syn króla Anglii Edwarda II i jego żony Izabeli Francuskiej. Król Anglii od 25 stycznia 1327 do śmierci. Jest jednym z najdłużej panujących monarchów angielskich (50 lat). Jego panowanie zostało zdominowane przez wojny z Francją (wojna stuletnia) i Szkocją.

Église Saint-Martin des Champs. i jedna z kaplic, a także różne budynki klauzury klasztornej widziane przez Israela Silvestre'a w XVI wieku. Wiek XVIII i XIX znacznie zmieni jego wygląd.

Świątynia łączy dwa ważne prawa: azyl i prawo franczyzy. Pierwsze sugerowało, że zewnętrzne oskarżenia zatrzymają się na granicach jej terytorium.

Świątynia miała również swój jarmark w Saint-Simon i Saint-Jude. Jednak przychody z tych cotygodniowych targów nie wnosily tak wiele, jak utargi z kawiarni, restauracji, a nawet publicznej łaźni w *Hôtel Porlier* pod koniec XVIII wieku.

Duma i bogactwo *Maison du Temple* skłoniły Filipa Pięknego (**Philippe le Bel**)* do stłumienia ich działalności. Już w 1306 roku rozprawiono się z nimi, oskarżając życie religijne i seksualne rycerzy, poparte wątpliwymi donosami i zeznaniami. Papież, który miał prawo osądzać templariuszy, nie odważył się interweniować, ale nie pomógł królowi w podjęciu decyzji. Tak więc ten ostatni kazał aresztować prawie wszystkich templariuszy królestwa tego samego dnia, 15 października 1307 roku. Dwa lata później Papież, za namową Filipa Pięknego potępił templariuszy. Odtąd, pod naciskiem króla, papież zlecał komisjom inkwizycyjnym informowanie we wszystkich krajach, w których zakon posiadał komandorię, i zwołał sobór powszechny na 1311 roku w Wiedniu w Dauphiné, aby tam sądzić templariuszy. Ze swej strony król Francji przyspieszył sprawę: przez synod, któremu przewodniczył arcybiskup Sens. W Paryżu osądził 566 rycerzy, a 56 oskarżonych zostało skazanych tego samego dnia i spalonych w Vincennes; rady prowincji zrobiły to samo w pozostałej części królestwa. Przez trzy lata król otrzymywał dochody z majątku skonfiskowanego templariuszom. Philippe le Bel zakończył przedsięwzięcie, skazując i spalając wielkiego mistrza Jacquesa de Molaya w 1314 roku. Dobra Zakonu Świątyni przeszły w całości na zakon Szpitalników (*ordre de Saint-Jean de Jérusalem*, zwany *ordre des Hospitaliers*), jego byłego rywala, a nie majątek króla. W ten sposób *Maison du Temple* był przez prawie pięć wieków siedzibą Grand Hospitalier de France, wodza trzech prowincji lub „języków” Francji, Akwitanii i Szampanii.

Les enceintes de Philippe-Auguste et de Charles V

Podczas, gdy *Saint-Martin* i *Temple*, chronione w swych ogrodzeniach, osiągnęły szczyt swojej doczesnej potęgi, Philippe-Auguste (**Philippe II Auguste**)**, bliski wyruszenia na krucjatę, postanowił chronić Paryż na jego dwóch brzegach poprzez budowę „Muru Obwodowego”.

W tej obudowie otwarto bramy, aby ułatwić dostęp do nieruchomości położonych poza miastem, a ulica, zwana Poulies, a następnie Francs Bourgeois, i rue de la Lamproie otaczała zewnętrzną ścianę.

Około 1360 roku przyszedł Karol V (**Charles V le Sage**)***, wciąż delfin, podjął się budowy nowego muru obejmującego terytorium większe niż poprzednie.

W tych powoli budowanych ramach różne fundacje religijne były odpowiedzialne za moralne i fizyczne zbawienie mieszkańców. **Sainte-Avoye**, wspólnota wdów, została założona w XIII wieku przez wdowę imieniem Hadgavis, przeoryszy klasztoru premonstratensów w pobliżu Kolonii; w 1622 roku osiedliły się tam Urszulanki.

* Philippe le Bel – Filip IV Piękny (1268 – 1314), król Francji i Nawarry (jako Filip I) w latach 1285–1314, syn Filipa III Śmiałego i Izabeli Aragońskiej. W okresie panowania Filipa IV bardzo wzrosła rola i znaczenie Paryża. Miasto liczyło wtedy ok. 200 tysięcy mieszkańców i było największym w zachodniej Europie. Centrum administracyjne, z licznymi pałacami, znajdowało się na wyspie Cité na Sekwanie. Na jej prawym brzegu rozbudowała się dzielnica handlowa, na lewym dominowały budowle sakralne i Uniwersytet Paryski, który powstał w XII wieku jako jeden z pierwszych w Europie. W 1302 roku po raz pierwszy zwołał Stany Generalne, czyli zgromadzenie reprezentujące przedstawicieli 3 stanów Francji: szlachty, duchowieństwa i tzw. stanu trzeciego.

** Philippe II Auguste – Filip August (1165 – 1223) – król Francji od 1179 roku. Początkowo koregent ojca, samodzielny władca w latach 1180 – 1223. Syn Ludwika VII, z dynastii Kapetyngów i jego trzeciej żony, Adeli z Szampanii.

*** Charles V le Sage – Karol V Mądry (1338 – 1380) – regent w latach 1356–1360, a następnie król Francji w latach 1364–1380. Syn Jana II Dobrego i Bonny Luksemburskiej. Panowanie Karola Mądrego jest uważane za ważny zwrot w historii konfliktów angielsko – francuskich. Po latach klęsk, jakie spadły na Francję w połowie XIV wieku, potrafił Karol V podnieść kraj z upadku i nie dopuścić do koronacji Edwarda III na króla Francji. Jednak dopiero wnuk Karola Mądrego – Karol VII, zdoła ostatecznie wyprzeć Anglików z Francji i zakończyć wojnę stuletnią. Za jego panowania zbudowano Bastylię oraz rozbudowano Luwr i zamek Vincennes.

3. dzielnica Paryża

Maison-Dieu de Saint-Julien des Menestriers został założony przez Lappe (lub Jacquesa Grare) z Pistoie i Hueta z Lotaryngii. Widząc sparaliżowaną kobietę żyjącą na wozie, scedowali ziemię, na której mieszkała i która należała do opactwa Montmartre w 1330 roku, aby założyć tam szpital i kaplicę, poświęconą św. Julianowi, św. Geneszuszowi i św. Jerzemu.

W 1334 roku burżuazyjny Jehan Rousselet i jego żona Aalis założyli przy rue des Poulies hospicjum składające się z domów, w których ubodzy znajdowali schronienie za niewielką kwotę; lokal ten, przekazano w 1415 roku *Temple*, która go zabezpieczała, stał się takim miejscem rozpusty, że „burżuazyjni frankowie” – burżuazyjni zbyt biedni, by podlegać pewnym podatkom – którzy tam mieszkali, nadali ulicy swoje imię – rue des Poulies.

Imię Nicolasa Flamela, podobnie jak nazwa *Temple* i imię Delfina, który został tam zamknięty, stało się legendarne. Postać, jakkolwiek bardzo realna, dorobiła się szybkiego i pięknego majątku jako pisarz w trudnych czasach; miał umiejętności i życzliwość, by dokonywać datków i założył przy 51, rue de Montmorency, w domu z dużym szczytem, hospicjum dla ubogich.

Już w XIII wieku, jeśli nie wcześniej, liczne kurtyle przyciągały mieszczan paryskich chętnych do inwestowania swoich pieniędzy i budowania rezydencji z dala od zgiełku miasta. Ze swojej strony instytucje religijne, właściciele tych ziem, uznali za swój interes, aby scedować je na wnioskodawców gotowych zapłacić duże sumy, zwłaszcza że pozostali panowie tych dóbr i budynków, które tam powstały, nadal zbierali opłaty i zachowali różne prawa feudalne.

Barbettowie, których „Courtille” rozciągały się na znaczną część świątyni *Temple*, posiadali wiele posiadłości w Paryżu i poza nim. Trzej członkowie tego rodu byli prepozytami Paryża w latach 1234, 1241 i 1250. Finansiści, Barbettowie pożyczali książętom pieniądze. Étienne III Barbette, który został rektorem kupców w 1298 roku, aby wesprzeć królewskie finanse, uczestniczył w zmianach waluty ku gniewowi swoich obywateli. W 1306 roku, gdy Étienne Barbette, na czele najbogatszych paryżan, próbował przeszacować czynsze, płacąc im godne pieniądze, zwykli ludzie splądrowali jego dwór położony na północ od dzisiejszej rue de Turenne. Potomkowie Étienne stopniowo zanikali, a *courtille* zostało podzielone i zajęte przez tkaczy i pulierów (rozkładali prześcieradła na linach za pomocą kół pasowych), co dało swoją pierwszą nazwę rue des Poulies, przyszłej rue des Francs Bourgeois.

Courtille Barbettów, ufortyfikowana przez *Temple*, w XIII wieku zajmowała znaczną część ziemi między murami Filip August – gdzie brama, znana jako *Porte Barbette*, otwierała się na *courtille* Karola V i rue du Temple.

W XIV wieku Barbettowie przydzielili ziemię królewskim oficerom: Nicolasowi de Mauregardowi, skarbnikowi Francji, a następnie w 1390 roku Jeanowi de Montagu, wielkiemu mistrzowi *Hôtel du Roi* i nadzorcy finansów. Ten drugi zbudował *Hôtel Barbette*, wystarczająco duży, aby pomieścić Karola VI (**Charles VI le Fol**)* w 1392 roku i od którego wzięła się nazwa ulicy. W 1401 roku Jean de Montagu sprzedał go Izabeli-Bawarskiej (**Isabeau de Bavière**)**, w ten sposób królowa była w stanie odizolować się od Karola VI, który mieszkał we wspólnym *Hôtel Saint-Paul* zbudowanym przez jej ojca w pobliżu. *Hôtel Barbette* nazywany był od tego czasu «*fief*» *des Fusées*, być może, jak sugerował Charles Sellier, tarcze, heraldyczne postacie herbów książąt Wittelsbachów Bawarii, zdobiły niektóre części *Hôtel d'Isabeau*. Zajmował on mniej więcej czworobok utworzony przez ulice Francs Bourgeois, Vieille du Temple, de la Perle i Elzévir.

Braques, inna duża paryska rodzina tamtych czasów, miała rezydencję w Marais i, podobnie jak Barbettowie, nadała nazwę ulicy. Arnoul Braque, na swojej ziemi w Marais, założył szpital i kaplicę w 1348 roku.

* Charles VI le Fol – Karol VI Szalony (1368 – 1422), król Francji w latach 1380–1422. Był synem króla Karola V Mądrego i Joanny de Burbon.

** Isabeau de Bavière – Izabela z Bawarii (1371 – 1435) – królowa i regentka Francji.

Jego syn Nicolas otrzymał od Karola VI ziemię pod dawne ogrodzenie Filipa-Augusta między bramami *Temple* a *Chaume*. Synowie Bureau lojalni wobec Karola VI i Karola VII zostali skonfiskowani przez księcia Bedford. Nicolas Braque sprzedał ziemię konstablowi Olivierowi de Clisson, który w ten sposób nabył wystarczającą sumę, aby około 1388 roku zbudować tam dwór.

L'assassinat du duc d'Orléans (Zabójstwo księcia Orleanu)

Odkąd księżęta Orleanu i Burgundii poróżnili się, nie było dnia bez sprzeczek.

Po śmierci Karola V jego bracia sprawowali regencję wokół jego syna Karola VI. Po rewolcie Maillotinów stłumionej w 1383 roku Karol VI pozbył się swoich wujków, gromadząc wokół siebie w 1388 roku Marmouzetów, dawnych doradców Karola V, wśród których znajdowali się Clisson, Bureau de La Rivière i Jean de Montagu. W 1392 roku Karol VI został ogarnięty szaleństwem, a wkrótce jego wujowie odzyskali władzę i wypędzili Marmouzetów. Ludwik I Orleański (Louis d'Orléans), pierwszy książę krwi, został regentem zgodnie z prawem. Wykluczony z Rady, jego kuzyn Jean sans Peur, książę Burgundii, postanowił zabić swojego rywala.

Książę Berry zobowiązał się jednak do pojednania; wybrał niedzielę 20 listopada 1407 roku jako czas na zjednoczenie się we wspólnocie i wzajemną przysięgę „dobru, miłości i braterstwie”. Stało się tak i wszyscy gratulowali sobie tego czynu. Jednak w następną środę książę Orleanu zjadł kolację z królową, kiedy przybył dżentelmen o imieniu Siaz de Courteheuse, aby go poinformować, że król błaga go, aby przyszedł i natychmiast z nim porozmawiać w *Hôtel Saint-Paul*. Królowa mieszkała wówczas w domu, który kupiła od Jeana de Montaigu. Książę Orleanu natychmiast wyszedł. Nie opuścił jeszcze rue Barbette, kiedy nagle ujrzał, że zaatakowało go piętnastu uzbrojonych ludzi z mieczami w dłoni; jeden z nich, Raoul d'Ocquetonville, dżentelmen normandzki, uderzył go toporem, który przeciął mu lewy nadgarstek. Drugi cios topora uderzył księcia Orleanu w przód. W tym samym momencie d'Ocquetonville zadał mu trzeci cios w głowę, który sprawił, że jego mózg runął na chodnik. Zabójcy, którzy otrzymywali pensję księcia Burgundii, ukrywali się w liczbie osiemnastu osób w domu przy rue Barbette, przez siedemnaście dni obserwując odpowiedni czas na działanie; a jeden z nich, który pozostał w tym domu, podpalił go, podczas gdy jego wspólnicy mordowali księcia, tak że podczas gdy ludzie księcia krzyczeli morderstwo, po drugiej stronie ulicy krzyczano „ogień”, co wywołało zamieszanie, które mogło sprzyjać ucieczce morderców. D'Ocquetonville zaciągnął ciało swojej ofiary na kupę błota i upewniwszy się przy świetle pochodni ze słomy, że rzeczywiście nie żyje, on i jego towarzysze uciekli tak szybko, jak to możliwe. Książę Burgundii czekał na d'Ocquetonville w *Hôtel d'Artois*.

Według niektórych historyków do zabójstwa doszło przy rue Vieille du Temple, a według innych na *passage des Arbalétriers*. Śmierć Ludwika Orleańskiego nie zasmuciła paryżan, którzy widzieli, że w ten sposób pozbywają się rozrutnego i niepopularnego księcia, w przeciwieństwie do jego zabójcy, któremu świętowali, gdy uroczyste powrócił do Paryża 28 lutego 1408 roku.

Następnie rozpoczął się dla Paryża smutny okres konfliktów pomiędzy Armaniakami, stronnikami księcia Karola Orleańskiego, syna ofiary i zięcia hrabiego Armagnac, a Burgundczykami Jeana sans Peura. W tym samym czasie na nowo wybuchła wojna z Anglią. Nieco później, w 1413 roku, wspierani przez Jeana sans Peura, rzeźnicy Paryża rozpoczęli krwawe zamieszki „*Caboche*”.

Paryż miał znaleźć trochę spokoju wraz z powrotem Karola VII (**Charles VII le Victorieux**)*, który

* Charles VII le Victorieux – Karol VII, zwany Zwycięskim (1403 – 1461), król Francji w latach 1422-1461. Syn Karola VI Szalonego i Izabeli Wittelsbach, córki Stefana III, księcia Bawarii. W 1429 roku, na dworze Karola pojawiła się Joanna d'Arc, dziewczyna ze wsi Domrémy-la-Pucelle, która twierdziła, że przemówił do niej Bóg, który nakazał jej wyrzucić Anglików z Francji.

3. dzielnica Paryża

---

dokonał tam uroczystego wjazdu 12 listopada 1437 roku.

Sto lat później w stolicy nastąpił nowy okres niepokojów. Marais, gdzie mieszkali Montmorency i Guises, gdzie zaczynały się osiedlać elity polityczne i intelektualne, nie została oczywiście oszczędzona przez te konflikty.

Stary kontabl* Anne de Montmorency (książę Montmorency (1493 – 1567)), wielki patron i polityk, bohater wojen włoskich, zmarł w swojej rezydencji przy rue Sainte-Avoye (przyszły *Hôtel de Mesmes* zniszczony przez otwarcie rue Rambuteau).

Księżę Guise, który w swoim domu w Marais niedawno zakupionym i upiększonym, wyprawiał huczne uczty, zapoczątkował pierwszą masakrę wojen religijnych w Wassy, 1 marca 1562 roku. Zginął rok później podczas oblężenia Orleanu. Jego syn Henryk I Gwizjusz (**Henri le Balafre**)** zastąpił go i 22 sierpnia 1572 roku przygotował w swoim *Hôtel la Saint-Barthélémy* plan, w którym katolicy dokonali masakry nie tylko nieszczęsnych protestantów, ale także ich umiarkowanych współwyznawców. 23 grudnia 1588 roku z okazji zgromadzenia generalnego stanów w Blois, Henryk Walezy (**Henri III**)*** dokonał tam zamachu na „Le Balafre”. Dzień później zamordowano jego brata, Ludwika de Guise, kardynała. Ciało braci spalono, popioły wrzucono do Loary. Król próbował usprawiedliwić ten czyn niebezpieczeństwem, jakie stwarzali Gwizjusze dla korony francuskiej.

Ostatnia księżna Guise, bardzo wykształcona, zmarła w 1688 roku. Dwór Gwizjuszów, znacznie rozbudowany od 1553 roku, został sprzedany przez jego spadkobierców w 1700 roku. François de Rohan-Soubise, nadał czcigodnemu budynkowi nowy blask.

Służba Richelieu i spiski, które sprowokował, Fronda, gdzie Mazarin wiedział, jak stawić jej czoła, były niewątpliwie odczuwalne w Marais. Afera bramy Saint-Antoine (*Porte Saint-Antoine*)**** w 1652 roku, gdzie Grande Mademoiselle***** uratowała Ludwika Burbona*****, strzelając z armaty, z murów Bastylli do wojsk królewskich...

To Marais jako pierwszy w Paryżu przywitało wielkie rodziny szlacheckie. To tu w XVI i XVII wieku, zamieszkuje niektórzy potomkowie doradców Karola V i Karola VI, związane z największymi rezydencjami, Guise, Montmorency, księżęta Bouillon, Albretowie i przedstawiciele szlachty miecza (*noblesse d'épée*): Rohans, Sullys, Vitry, Lesdiguières ... szlachty sukni (*noblesse de robe*): Ormessons, Pelletiers, Guénégauds, Scarrons, Mesmes, Talon, the Lamoignon...

---

* Konetabl Francji (connétable de France), najważniejszy z dygnitarzy Korony Francji, naczelny dowódca armii, podlegający tylko królowi. Odpowiadał również za egzekwowanie sprawiedliwości w wojsku. Ogół uprawnień konetabla określano mianem connestablie. Urząd powstał w 1060 roku, kiedy król Filip I mianował Alberyka pierwszym konetablem. Urząd ten został zniesiony na mocy edyktu styczniowego z 1627 roku.

** Henri Ier de Guise – Henryk I Gwizjusz (1549 – 1588) – księżę Joinville, potem trzeci diuk Guise (1563r.) i par Francji, hrabia Eu. Syn Franciszka Gwizjusza i Anny d'Este. Zwany le Balafre, czyli „pokryty bliznami”, także „Henryk Pokiereszowany” lub „Henryk z Blizną”. Brat Ludwika de Guise, kardynała.

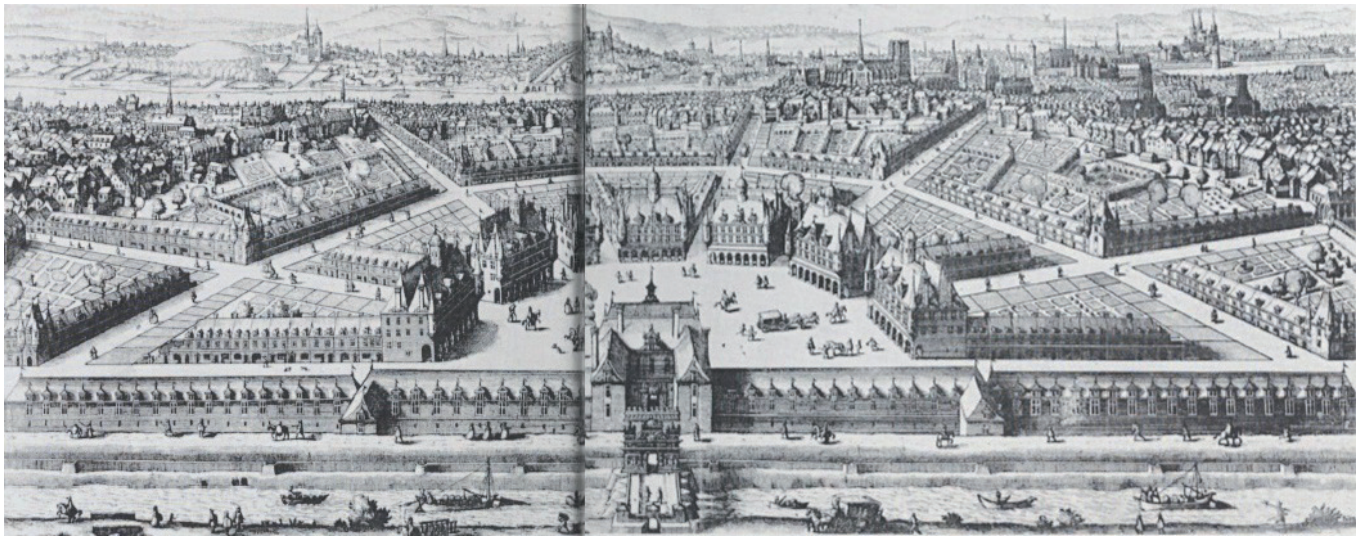
*** Henri III – Henryk Walezy (1551 – 1589), pierwszy elekcyjny król Polski w latach 1573–1574, od 1574 król Francji jako Henryk III. Był ostatnim władcą Francji z dynastii Walezjuszów.

**** Bitwa pod Faubourg Saint-Antoine – odbyła się w Paryżu 2 lipca 1652 r. podczas Frondy, między armią królewską dowodzoną przez Tureniusza (Henri de la Tour d'Auvergne, wicehrabia Turenne) a oddziałami Frondy dowodzonymi przez Kondeusza Wielkiego.

***** Anne Marie Louise d'Orléans, duchesse de Montpensier – Anna Maria Ludwika Orleańska (1627 – 1693), księżna de Montpensier, znana jako La Grande Mademoiselle, autorka pamiętników z okresu panowania Ludwika XIV, córka Gastona Burbona, księcia Orleanu i Marii, księżnej de Montpensier, córki księcia Henryka de Montpensier.

***** Louis II de Bourbon-Condé – Ludwik Burbon, zwany Kondeuszem Wielkim (1621 – 1686) – księżę de Condé, marszałek Francji, jeden z największych dowódców wojskowych w historii.

Patrząc na mapę 3. dzielnicy, zauważymy trzy promieniujące ulice, noszące nazwy de Poitou, Bretagne i Normandie, połączone ze sobą dużym łukiem utworzonym przez ulice de Beauce i de Picardie. Dalej na wschód kolejny łuk, mniejszy niż pierwszy, łączy również ulice de Poitou, de Bretagne i de Normandie: to rue Debelleyme. Wraz z ulicami du Perche i du Forez, te arterie są nielicznymi śladami wielkiego, nieudanego projektu „place de France”. Ten plac zaprojektowany przez Alleaume i Chastillon pod zwierzchnictwem Sully’ego, ministra i wielkiego podróżnika Henryka IV (**Henri IV le Grand**)*, miał zapoczątkować sieć promieniującą w labiryncie starych ulic Paryża i jednorodny zespół architektoniczny nadający dzielnicy nowy monumentalny majestat.

Projekt Place de France wg ryciny Chastillon, z przekopem wału obronnego w kanał żeglowny, promieniującą linią ulic, pawilonami.

Place de France niewątpliwie miał służyć jako monumentalne wejście do Paryża przez Pont aux Choux i być może zastąpić w tej funkcji rue Saint-Antoine. Uważano również, że na długo przed Haussmannem Henryk IV, który podczas wojen religijnych widział zalety starych wąskich dróg w walkach ulicznych, zaplanował przestrzeń łatwiejszą do kontrolowania. Z Place de France miało promieniować osiem ulic noszących nazwy wielkich rządów: Pikardii, Delfinatu, Prowansji, Langwedocji, Gujenny, Poitou, Bretanii, Burgundii. Ulice te miały być połączone alejami tworzącymi łuk koła o nazwach mniej ważnych rządów: Brie, Bourbonnais, Lyonnais, Beauce, Auvergne, Limousin, Périgord; potem drugi łuk, na który składają się ulice: Saintonge, Marche, Touraine, Perche, Angoulême, Berry, Orléans, Beaujolais, Anjou. Jednym z powodów wyboru tej dzielnicy był niewątpliwie fakt, że była ona nadal w dużej mierze niezamieszkała. W 1608 roku Wielki Przeor – Grand Prieur du Temple scedował ziemię; w 1609 roku Rada Stanu nakazała ogrodnikom wykorzenienie drzew owocowych, a od 1610 roku wielki przedsiębiorca Charlot zaczął dzielić ulice d’Orléans (obecnie rue Charlot, na pamiątkę jego twórcy), d’Anjou, de Berry i d’Angoumois.

* Henri IV le Grand – Henryk IV Wielki (1553 – 1610), król Nawarry od 1572 (jako Henryk III) i Francji od 1589 roku. Rozpoczął rządy dynastii Burbonów, najmłodszej gałęzi Kapetyngów.

3. dzielnica Paryża

Stopniowo znikwały mury Filipa-Augusta i Karola V, a na miejscu drugiego w XVII wieku miały powstać bulwary. W 1633 roku miasto Paryż wydzierżawiło rowy ogrodnikom, pod warunkiem, że będą uprawiać tylko kwiaty i zioła. Ludwik XIV (**Louis XIV le Grand**)* postanowił stworzyć na bulwarach dziedzińce otoczone dwoma rzędami drzew.

Sieć starożytnych średniowiecznych ulic Marais szybko się rozrosła od XVII wieku. Projekt Place de France, choć porzucony, był początkiem sieci ulic, które nadal tworzą północno-wschodnią część 3. dzielnicy.

Życie społeczne było w XVII wieku wyjątkowo błyskotliwe w Marais, zamieszkałej przez prawników, duchownych, uczonych, miłośników historii, nauki, sztuki, którzy dzięki podróżom i korespondencji byli w kontakcie ze wszystkim, co Europa miała do zaoferowania naukowcom, ciekawskim, artystom...

Tak pojawiały się salony, gromadzone czasem przez wielkie nazwiska szlachty, czasem przez ludzi cenionych za ich zasługi bardziej niż ich urodzenie.

Jeśli jest osoba, którą Marais może uznać za jedną z najbardziej uzasadnionych ilustracji, jest nią Marie de Rabutin-Chantal, Marquise de Sévigné, która mieszkała tam pod dziewięcioma różnymi adresami. Urodziła się 5 lutego 1626 roku w domu zbudowanym przez jej dziadka ze strony matki, Philippe'a de Coulanges, na Place Royale, który opuściła dziesięć lat później, po stracie rodziców i dziadków. Pochodząc ze starej rodziny z burgundzkimi korzeniami, ze strony ojca i ze strony matki, była w Marais otoczona krewnymi, takimi jak Rabutini, Ormessoni, La Trousse. Bardzo szybko została wdową po mężu, który zostawił jej wiele długów. Pani de Sévigné, choć bardzo piękna, utrzymała ten stan, zajmując się odbudową fortuny z pomocą wuja Abbé de Coulanges i wychowywaniem swoich dzieci. W 1676 roku w końcu znalazła dom, którego szukała: *Hôtel Carnavalet*, którego była lokatorem aż do śmierci w 1696 roku. Ta inteligentna, ciekawa i żywa kobieta pozostawiła po sobie korespondencję, której jakość, nawet przewyższała jej obfitość. A to czyni ją jedną z największych pisarzy stulecia.

Dopiero pod koniec XVI wieku i tylko w Paryżu pojawił się teatr stały, królewski *Comédiens du Roi de l'Hôtel de Bourgogne*. W 1629 roku dwaj aktorzy Montdory i Lenoir, założyli swoją trupę w Impasse Berthault (24, rue Beaubourg), następnie w *Sphère*, rue Vieille du Temple w 1631 roku, a następnie ponownie przy rue Michel le Comte. Ich sukces był taki, że sąsiedzi narzekali na zakłopotanie, jakie wywoływały spektakle, które doprowadziły w 1634 roku do przeniesienia teatru z rue Michel le Comte na rue Vieille du Temple (obecnie nr 90), gdzie pozostał do 1673 roku, przyjmując nazwę *Théâtre du Marais*.

Nieodłączne od literatury, sztuki i religii, nauki są kultywowane w Marais z taką samą pasją. Spotykamy dwóch wielkich uczonych tamtych czasów, ojców Mersenne i Nicéron. Mersenne interesował się nauką, filozofią i religią, rozmawiał z Hobbesem, ze swoim przyjacielem Kartezjuszem. Zielnik ojca Plumiera był sławny; zakonnicy zabrali z podróży do Ameryki szereg tablic przedstawiających królestwa zwierząt i roślin tego kontynentu. Zamiłowanie do jego nauki pchnęło nawet aptekarza Minime Martineta – bez jego wiedzy? – w biznesie trucizn. Mersenne założył akademię. Dyskutowali tu o krążeniu krwi odkrytym przez Harveya, podjęli pierwsze próby transfuzji krwi. Ta prywatna akademie była początkiem *Académie des Sciences*, podobnie jak *Salon de Conrart* dla *Académie Française*.

Drugi Sobór Trydencki, zapoczątkowany w 1545 roku, zaowocował, w odpowiedzi na religijne i moralne zasady protestantyzmu, nadzwyczajną odnową życia zakonnego w Kościele katolickim, z jego mnogością świętych i wyjątkowymi osobowościami, rozkwitem wspólnot. Obiekty sakralne, budowle, dzieła sztuki, których cechy, silnie naznaczone decyzjami Soboru i różnie cenione przez historyków sztuki,

---

* Louis XIV le Grand, Le Roi Soleil – Ludwik XIV Wielki, Król Słońce (1638 – 1715), król Francji i Nawarry w latach 1643–1715, syn Ludwika XIII i Anny Austriaczki. Do czasu osiągnięcia 13. roku życia rządy sprawowali jego matka Anna Austriaczka i pierwszy minister Jules Mazarin.

nadały XVII-wiecznej Francji szczególną osobowość. Jansenizm, ta wielka wewnętrzna kłótnia Kościoła katolickiego we Francji w XVII wieku, z jej politycznymi i społecznymi aspektami, nie omieszkała głęboko naznaczyć sumień mieszkańców Marais. Szlachta sukni, w szczególności rodziny Arnauldów, Maistre, Séguierowie stali ramię w ramię ze swoimi najgorliwszymi przeciwnikami, jezuitami, których wspinały dom profesów i okazały *Église Saint-Louis* znajdowały się przy rue Saint-Antoine.

Pierre de Bérulle, który urodził się pod obecnym numerem 58 bis na rue des Francs Bourgeois, wprowadził karmelitów do Francji, założył Oratorium i wywarł wpływ na Abbé de Saint-Cyran, wybitną postać jansenizmu.

Życie zakonne i fundacji charytatywnych nie ustały między XIV a XVII wiekiem. Hospicjum stworzone przez Nicolasa Flamela dla ubogich w 1554 roku. Założone przez Małgorzatę z Nawarry (**Marguerite de Navarre**)* kolejne hospicjum dla sierot paryskich. Kolor ubrań sierot był źródłem nazwy, którą przyjął zakład: *Hospice des Enfants Rouges*.

Stare kościoły parafialne *Saint-Paul* (zniknął) i *Saint-Nicolas des Champs* zostały powiększone, przebudowane, upiększone od XV do XVII wieku; rodziny szlacheckie lub mieszczańskie kazały tam budować lub ozdabiać kaplice pogrzebowe, a pełnienie funkcji kościelnej w jego parafii było nie tylko zaszczytem, ale i bardzo realną funkcją. Swoje kaplice miały też bractwa rzemieślnicze.

Couvent des Minimes, którego znaczenie znane było w nauce i sztuce w XVII wieku, został założony w XV wieku przez św. Franciszka a Paulo. Został on zaproszony do Francji przez Ludwika XI (**Louis XI le Prudent**)**. A jego uczniowie otrzymali od Anny Bretońskiej (**Anne de Bretagne**)*** *Hôtel à Chaillot* w 1493 roku. Wkrótce jednak rozpoczęto budowę klasztoru, którego kościół konsekrował dopiero w 1679 roku. W bardzo bogatych kaplicach kościoła Minimes pochowano wielkie postacie: Edouard Colbert de Villacerf, Diane d'Angoulême, prawowitą córkę Henryka II oraz jej siostrzeńców i spadkobierców, Charles de Valois, naturalny syn Karola IX, Louis de Valois...

Madelonnettes został założony w 1620 roku przez bogatego i pobożnego kupca winnego Pierre'a de Montry, a zwłaszcza przez potężną Marguerite-Claude de Gondi, dla skruszonych dziewcząt.

Przy rue Chapon, w dawnej rezydencji biskupów Châlons, karmelici osiedlili się w 1619 roku.

Zakon Córek Kalwarii (*ordre des Filles du Calvaire*), który czcił Dziewicę płaczącą za Chrystusem na krzyżu, został założony przez słynnego księdza Josepha Leclerc du Tremblay, kapucyna, „Szarej Eminencji” kardynała Richelieu.

Wspólnota Córek Zbawiciela (*communauté des Filles du Sauveur*), utworzona w 1701 roku przez proboszcza z Saint-Jean en Grève, została założona w 1704 roku pod obecnymi numerami 16 i 18, rue Béranger. Społeczność ta skupiała skruszone dziewczyny, niewątpliwie liczne w dzielnicy, gdzie niektóre ulice nosiły odkrywczе nazwy: Transnonain, Troussevache, des Vertus.

* Marguerite de Valois-Angoulême (Marguerite de Navarre, Marguerite d'Angoulême) – Małgorzata z Nawarry (1492 – 1549) – małżonka króla Henryka II z Nawarry i królowa tego państwa. Jako patronka humanistów i reformatorów oraz autorka literacka, była wybitną postacią francuskiego renesansu. Samuel Putnan nazwał ją pierwszą nowoczesną kobietą.

** Louis XI le Prudent – Ludwik XI (1423 – 1483), król Francji od 1461 r., syn Karola VII i Marii Andegawskiej, gonfaloniere papieski. Istniało pewne ryzyko odnowienia wojny stuletniej, lecz Ludwik XI zawarł (bez stoczenia jednej bitwy) pokój w Picquigny, który za cenę corocznie wypłacanej daniny zabezpieczał Francję przed dalszą agresją. Następnie król skupił się na zniszczeniu swojego burgundzkiego przeciwnika. Bitwy pod Grandson (2 marca 1476 rok) oraz Morat (22 czerwca 1476 rok) doprowadziły do załamania potęgi militarnej Burgundii. 5 stycznia 1477 r. oraz w bitwie pod Nancy książę Karol Zuchwały został zabity. Śmierć ta doprowadziła do rozpadu władztwa burgundzkiego. W następnych latach panowania Ludwika XI Francja przeżywała szybki niczym nie zakłócony, rozwój gospodarczy. Powiększyło się też terytorium królestwa. Najpierw o Andegawenię i Prowansję, później o księstwo Burgundii oraz Flandrię.

*** Anne de Bretagne – Anna Bretońska (1477 – 1514) – córka księcia Franciszka II z dynastii Kapetyngów i Małgorzaty de Foix. Ostatnia niezależna księżna Bretanii, królowa Francji.

3. dzielnica Paryża

W latach osiemdziesiątych XVII wieku ceny wynajmu przestały rosnać, a budownictwo uległo stagnacji. Wzdłuż lewego i prawego brzegu Sekwany, osiedlił się król i dwór; przedmieścia Saint-Germain i Saint-Honoré. Obszary wiejskie z kolei przyciągały elity: Marais, Île Saint-Louis i dystrykt Palais-Royal.

W XVIII wieku powstały znamienite rezydencje: *Hôtel de Soubise*, *Hôtel de Rohan*, *Hôtel de Villeflix*, *Hôtel d'Hallwyl*. Szlachta sukni, bardzo bogata i coraz bardziej zamknięta, pozostaje w większości w tej dzielnicy, w której była poprzednio zainstalowana. Są teraz liczniejsi niż szlachta miecza.

Marais chronili w XVII wieku finansistów, którzy w służbie króla zarabiali fortuny. W starym *Hôtel de Beaufort*, który należał do Césara de Vendôme, naturalnego syna Henryka IV i Gabrielle d'Estrées, oraz syna Césara, François, nazywanego „królem Hall” (*le roi des Halles*), w 1719 roku ulokował się bank de Law (65, rue Quincampoix). Ożywiło to sąsiedztwo: wszystkie lokale, od piwnic po strychy, były kupowane za wysoką cenę przez handlarzy. Spokój powrócił w 1720 roku wraz z bankructwem banku.

Stara dzielnica arystokratyczna, czyli Marais, została głęboko dotknięta rewolucją francuską. Dwory bardzo często były opuszczane, sprzedawane lub konfiskowane, ich właściciele emigrowali na prowincje lub poza królestwo, niektórzy aresztowani, przeżywali straszne chwile w więzieniach, ginęli na gilotynie. Dobra Kościoła były rekwirowane zgodnie z potrzebami kolejnych rządów.

Po upadku templariuszy, Zakon Szpitalników przez wieki zajmował tę klauzurę. Rozluźniając zasady, rycerze, nie zadowolając się już skromnymi celami, urządzili okazałe mieszkania. Dwóch XVII-wiecznych Wielkich Przeorów, Nicolas de Paris-Boissy i Jacques de Souvré-Courtanvaux, zbudowało okazały dwór, porzucając stary *Hôtel du Chapitre*, zbudowany w 1495 roku w pobliżu twierdzy, który przetrwał do rewolucji.

Stopniowo rozległe ogrodzenie *Temple* zajmowały prywatne rezydencje, ale także wszelkiego rodzaju sklepy i warsztaty. W XVII i XVIII wieku *Temple*, która korzystała ze wspomnianych już praw azylu i franczyzy, była wykorzystywana przede wszystkim przez niewypłacalnych dłużników, którzy mogli w ten sposób, unikając groźnych postępowań, wznowić działalność gospodarczą i bronić swoich praw. W ten sposób mogło się rozwinąć wiele branż zakazanych lub ograniczanych przez monopole. Jedną z branż zakazanych gdzie indziej i kwitnących w *Temple* był fałszywy sklep jubilerski, gdzie rzemieślnik Sieur d'Arce zajmował się podrabianiem diamentów, szmaragdów, topazów i rubinów. Podobnie drukowane pisma indyjskie, zakazane w całym królestwie, były sprzedawane z wielkim powodzeniem w *Temple*. Działał tu aktywnie wynalazca zakazanej herbaty ziołowej o działaniu przeczyszczającym. Wśród wielu zawodów wykonywanych w *Temple* były ponadto: budowniczy łodzi, kwiaciarze, odlewnicy, mazeliniści (którzy robili wazony z „madre”, rodzaj alabastru)...

10 sierpnia 1792 roku gmina podjęła decyzję o umieszczeniu rodziny królewskiej w *Temple*. 13 sierpnia nastąpił transfer. 21 września 1792 roku komisarz Lubin przybył, aby ogłosić zniesienie władzy królewskiej i nadejście Republiki. Drugą i trzecią kondygnację starego donżonu urządzono za pomocą ścianek działowych pokrytych tapetą, których fragmenty zachowały się w *Musée Carnavalet*. Króla umieszczono 29 września na drugim piętrze, a 26 października dołączył do niego jego syn, podczas gdy kobiety przeniosły się na trzecie piętro. 11 grudnia, na początku procesu, Ludwik XVI został odizolowany od swojej rodziny, spisał testament i czekał tu aż do dnia przed egzekucją, 20 stycznia 1793 roku.

Władze rewolucyjne zażądały procesu Marii Antoniny, Delfin został 3 lipca powierzony konsjerżowi Simonowi, zainstalowanemu w twierdzy w tym samym czasie co Ludwik XVI. Ten szewc i jego żona wychowali na swój sposób nieszczęsne dziecko. Królową przeniesiono 2 sierpnia do *Conciergerie*, a 6 października rozpoczęła się proces, który miał doprowadzić ją na szafot. Potem przyszła kolej na Madame Élisabeth, siostrę Ludwika XVI, która opuściła *Temple* 9 maja 1794 roku.

W *Temple* pozostał tylko Delfin i jego siostra Marie-Thérèse-Charlotte, która wyjechała 18 grudnia 1795 roku, w celu wymiany na pięciu dyplomatów francuskich przekazanych Austriakom przez Dumourieza dwa lata wcześniej.

Następnie zawieszono Simona w pełnieniu funkcji opiekuńczej w grudniu 1793 roku i nie znajdując dla niego zastępcy, wyznaczyła kolejno komisarzy odpowiedzialnych za opiekę nad dzieckiem. Chłopca zamknięto w pokoju, a jedzenie podawano mu przez otwór w drzwiach. W nocy, podczas zmiany warty, Delfina obudziło rytualne pytanie: „Kapet, śpisz?”. Śmierć Delfina została oficjalnie ogłoszona 8 czerwca 1795 roku, a jego ciało pochowano na cmentarzu kościoła *Sainte-Marguerite*.

Hrabia Prowansji, który po śmierci Ludwika XVI ogłosił się regentem, został oficjalnie Ludwikiem XVIII. Śmierć Delfina, uznana przez jednych, przez innych kwestionowana, wywołała wiele kontrowersji.

Napoleon dekretem z 16 marca 1808 roku postanowił zniszczyć *Temple*; w 1811 roku twierdza zniknęła.

Twierdza i kościół świątynny zburzono, a w ich miejsce wybudowano targ, a pod Drugim Cesarstwem ogród angielski i wkrótce ratusz 3. dzielnicy zamknął tę perspektywę.

Hôtel du Grand Prior, który był koszarami podczas rewolucji, za Ludwika XVIII stał się klaszturem benedyktynów do 1848 roku, a następnie ponownie koszarami, zanim został zrównany z ziemią w 1853 roku.

W XVIII wieku, podczas gdy Marais stopniowo zapominało o swoich eskapadach i wspaniałościach poprzedniego wieku, sąsiednie bulwary ożywały, stając się elegancką promenadą, przyciągały chaty targowe, potem kawiarnie, a te lokale, początkowo tymczasowe, były następnie budowane lub przebudowywane na stałe. Większość z tych przyjemnych miejsc znajdowała się po północnej stronie bulwarów, w szczególności Boulevard du Temple. Część południowa, czyli trzecia dzielnica, również może poszczycić się kilkoma atrakcjami i teatrami. „Café Turc” została założona w 1780 roku na rogu bulwaru i rue Charlot przez Émery. Jej klientami byli mieszczaństwo Marais, którzy przyjechali grać w tryktraka, domino, szachy i bilard. Obszerny ogród kawiarni ozdobiony orientalnymi tkaninami stał się „Jardin Turc”. Naprzeciwko, na bulwarze, trzy rzędy krzeseł czekały na „małą kochankę z rue des Trois Pistolets” (*la petite maîtresse de la rue des Trois Pistolets*) i „modną rue de l’Oseille” (*fashionable de la rue de l’Oseille*) z osobliwymi sielskimi smakami, które sprawiły, że te pary Marais nazywano „mężem wieku siedemnastego” (*époux du XVIIe siècle*). W 1811 roku Ogród Turecki przejął Bonvalet, który postawił tu restaurację. W 1838 roku Bonvalet otworzył „Salon Turc” w sąsiednim budynku, modnym miejscu, w którym spotykali się celebryci ówczesnych czasów. W pobliżu, po drugiej stronie rue Charlot, rywalizująca z Ogrodem Tureckim „*Cadran Bleu*” była miejscem spotkań w czasie rewolucji. Na końcu rue du Temple na bulwarze znajdowała się „Rotunda Pafos” lub „Hebe”, znana również w 1823 roku jako „*Jardin des Princes*”, która odniosła taki sukces jak Tivoli.

Utworzona w 1797 roku Rotunda wsparta była sklepieniami opadającymi na jońskie kolumny bez podstaw: była to swego rodzaju „*tholos*”, czyli bardzo pogańska okrągła świątynia, otoczona kawiarnią, salonem, salą taneczną... Wejście kosztowało jednego franka pięćdziesiąt. Zamknięta w czasie restauracji *Rotonde* została zastąpiona sklepami, a w 1825 roku na jej miejscu otwarto passage Vendôme.

Curtius, wujek Madame Tussaud, znany podobnie jak ona ze swoich figur woskowych, otworzył muzeum figur woskowych w Pałacu Królewskim, a następnie w 1780 roku na Boulevard du Temple, gdzie po raz pierwszy pokazał rodzinę królewską, a następnie zmieniające się reżimy, Komitet Bezpieczeństwa Publicznego...

Podczas gdy większość teatrów, które przyniosły Boulevard du Temple przydomek „boulevard du crime”, znajdowała się w pobliżu 11. dzielnicy, trzecia może być dumna ze słynnego *Théâtre Déjazet*.

3. dzielnica Paryża

Na składzie drewna hrabia d'Artois zbudował przed rewolucją *jeu de paume**. Kort tenisowy służył następnie jako łaźnia, sala balowa, wreszcie w 1842 roku teatr pod nazwą „*Folies Meyer*”, w którym można było usłyszeć romanse i arie operowe, a następnie w 1853 roku pod nazwą „*Folies concertantes*”, kiedy to operetkowy kompozytor Hervé podjął ją i zaangażował mima Paula Legranda – rywala Debureau – oraz piosenkarza Kelma.

Inny teatr, od którego pochodzi nazwa Passage Molière, został otwarty w 1791 roku przez Boursault pod adresem 82, rue Quincampoix. W 1793 roku, na krótko przed zamknięciem, nazywał się *Théâtre des Sans-culottes*. Wykonywano tam utwory angielskie, niemieckie i hiszpańskie.

Trzecia dzielnica miała również dwie sale koncertowe – *cafés-concerts*. Jedna nazywała się „*Arts*”. Otwarta w 1851 roku przy boulevard du Temple nr 47; spłonęła w 1865 roku. Druga, „*Folies-Rambuteau*”, została otwarta w 1879 roku pod numerem 18, rue Rambuteau.

Bez *Commission du Vieux Paris*, utworzonej w 1897 roku w celu doradzania miastu w zakresie wyboru zabytków do konserwacji, wiele z dzisiejszych rezydencji już by nie istniało. Miasto Paryż, państwo i różne organizacje wrażliwe na skargi opinii publicznej, coraz bardziej świadomej jakości starych budynków, kupiły te domy, aby przypisać je do miejsca docelowego: *Hôtel Aubert de Fontenay*, znany jako „*Salé*”, jest obecnie muzeum Picassa; w *Hôtel Donon* mieści się muzeum Cognacq-Jay; *Hôtel Le Peletier*, który biblioteka historyczna zostawiła sąsiadującej rezydencji *Lamoignon*, pozwoli na rozbudowę muzeum Carnavalet; w *Hôtel Libéral Bruant* umieszczono *Musée Bricard de la Serrurerie*; odnawiane są *Hôtel de Vigny*, *Hôtel de Croisilles* przy rue du Parc; *Hôtel de Marle*, mieści Szwedzkie Centrum Kultury...

---

* *Jeu de paume* (gra ręką) – stara francuska gra sportowa polegająca na odbijaniu piłki przez siatkę początkowo gołą dłonią, a w późniejszym czasie za pomocą rakiетки. Z czasem zaczęto posługiwać się angielską nazwą „real tennis” (Wielka Brytania), „royal tennis” (Australia) i „court tennis” (Stany Zjednoczone).

Muzea / Musées

Musée Carnavalet

Jest to paryskie Muzeum Miejskie poświęcone historii Paryża z początków miasta do dziś.

Muzeum zostało zbudowane w 1544 roku przez Pierre Lescot.

Zajmuje dwa obiekty z XVI i XVII wieku: *Hôtel Le Peletier de Saint-Fargeau* oraz *Hôtel Carnavalet*. Prezentowane są tu wyjątkowe kolekcje: „wspomnienia francuskiej rewolucji”, obrazy, rzeźby, meble i dzieła sztuki. Wśród najwybitniejszych obiektów znajdują się: długie wąskie kajaki wykonane z pnia jednego drzewa, datowane na długo przed pierwszym pisemnym opisem Paryża w AD 52, nienaruszony zestaw narzędzi chirurgicznych z czasów rzymskich, broszka w złocie z późnego antyku, biżuteria Merowingów.

Kolekcję podzielono na działy: Lutecja (w starożytnej Galii osada na wyspie (obecna Île de la Cité) na środkowej Sekwanie, stanowiąca główny ośrodek celtyckiego plemienia Paryżjów – obecnie Paryż); Środoniowiecze; Renesans i wojny religijne; Rewolucja francuska; Paryż, stolica dziewiętnastego wieku; Paryż w XX wieku.

Hôtel Carnavalet zbudowany w 1548 roku dla Jacques des Ligneris, składał się z budynku, który obecnie graniczy z końcem dziedzińca i lewego skrzydła wykonanego z loggii z pięcioma łukami wychodzącymi

Lokalizacja: 23, rue de Sevigne. Wejście również od 16, rue des Francs-Bourgeois.

Godziny otwarcia: od wtorku do niedzieli w godzinach od 10 do 18. Ostatnie wejście o godzinie 17.30.

Hôtel Carnavalet. Wejście od rue de Sévigné.

3. dzielnica Paryża

na dziedziniec. Prawe skrzydło miało podobną elewację, ale jego arkady zamknięte stolarką obsługiwały wiaty; Brama, chwalona przez Sauvaia jako „najpiękniejsza, najbardziej majestatyczna, a jednocześnie najprostsza w Paryżu”, zdołała rezydencję od strony ulicy. Dzięki regularności i symetrii elewacji, niektórym elementom (pilastry ...), budynek ten świadczy o wkładzie włoskiego renesansu we Francji, podczas gdy kamienne słupki nadal widoczne w oknach, spadziste i kryte dachy łupków świadczą o trwałości rdzennych tradycji. To, co wyróżnia *Hôtel Carnavalet*, to rzeźbiony wystrój, o szczególnym znaczeniu i jakości, tradycyjnie przypisywany Jeanowi Goujonowi.

Filary pierwszego piętra korpusu centralnego zdobią pory roku. Wiosna w towarzystwie Barana; lato otoczone znakiem Raka; jesień z Wagą; wreszcie Zima pod postacią starca w towarzystwie Kozioroźca. Cztery znaki zodiaku reprezentują równonocę i przesilenia. Lepszej jakości – i bliższe sztuce Goujon – są dekoracje portalu od strony dziedzińca, złożone z Diany, być może symbolizującej Władzę lub Sprawiedliwość, otoczonej dwoma alegoriami, być może Zwycięstwem z palmą i Pokojem, dostatniego, z gałązką oliwną.

Nowe części zostały ozdobione przez pierwsze pokolenie wielkich rzeźbiarzy panowania Ludwika XIV: van Obstal, Tuby i Regnaudin. Na elewacji rue de Sévigné van Obstal wyrzeźbił Równowagę i Czujność, a od strony rue des Francs Bourgeois Obfitość, Rozwagę, Wierność i Czujność.

